

९५
२७

अथ

१५
२७

ग्रन्थनामः-

“सारस्वतप्रक्रिया”

कर्तृनामः-

?

विषयः-

व्याकरणम्

Saraswatprakriya

2278

(२९)

२५
२७

अथ
सिद्धस्वतः प्रक्रिया

१५
२७

प्रकाशक श्री ॥

१५
२७

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ प्रणम्य परमात्मानं वाचधीवृद्धिर्द्वये ॥ सारस्वतीमजं कुर्वे प्राक्रियानातिविस्तरं ॥
 इन्द्रादयोपि वस्यन्तं नययुष्मादवारिधेः ॥ प्राक्रियां तस्य कृत्स्नस्य क्षमो वक्तुं नरः कथं तत्र तावत्संज्ञासं व्यवहारयसंगृह्यते ॥
 इति अथ समाप्तीः ॥ अनेन प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिगणयन्ते तेषां समानसंज्ञाचर्यधीयते नैतेषु सूत्रेषु संधिरनसंधे
 योऽपि वाहीतत्वाद्विवाहीतस्तु संधिर्भवतीति नियमात् लौकिकप्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रतत्वाच्च रुस्वदीर्घपुतमेदीस्ववर्णाः
 एतेषां रुस्वदीर्घपुतमेदाः परस्परं सवर्णभ्रंश्यन्ते लोकाच्चेष्टस्य सिद्धिरिति वक्ष्यति ततो लोकतएव रुस्वादि संज्ञाज्ञातव्या
 एकमात्रो रुस्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रो पुतः व्यंजनं चार्द्धमात्रकम् एवामन्येषु दातादिभेदास्संति उच्चैरुपलभ्यमानुदातः नी
 चैरनुदातः समवत्यास्वरितः एते ओ औ संध्यक्षरास्ती एषां रुस्यानसंति उच्चैस्वरः अकारादयः पंचचेत्यारि एका
 रादय उच्चैस्वर उच्यन्ते अवर्जितामि नः ॥ अवर्णवर्जितास्वरः नामि न उच्यन्ते अनन्ताभावस्वरः प्रत्याहारं जिह्वयिष
 या व्यंजनान्यनुकामति हयवरल भरणनडम रुद्धधम जडदगव रयफछठथं चटतकप शवस अघांताभ्यां प्रत्याहारं जि
 ह्वक्षता आघंताभ्यामेते वर्णा ग्राह्याः आदिर्वर्णान्तेन सागृह्यमाणसन्नामप्रत्याहारः तथाहि अकारो वकारेण सह गृह्यमाणो
 वप्रत्याहारः स चोच्यते अइति अथ एते ओ औ हयवरल भरणनडम रुद्धधम जडदगव इत्येतावत्संख्याकसंपद्यते जडदगव इति

प्रत्याहारदर्शनसूक्तं ४

जवप्रत्याहारः अठधद्यमइतिअप्रत्याहारः अरुनडमइतिअप्रत्याहारः चरतकपइतिचपप्रत्याहारः एवंयत्रयत्रयेनयेन
 प्रत्याहारकृतं ससतत्रतत्रग्राह्यः प्रत्याहारसंख्यानियमस्तु नास्ति हसाव्यंजनानि हकारादयस्सकारांतावर्गीहसाव्यं
 जनानिभवेति स्वरहीनेव्यंजनं तेष्वकारस्य स्वमुखोच्चारणार्थत्वादिसंज्ञकः कर्मायेत प्रत्ययाद्यतिरिक्तः कस्मैचि कार्याये
 चोर्वाकारो वर्गी इत्यंज्ञको भवति यस्य संज्ञा तस्य लोपः वर्गीदर्शनलोपः वर्गीविरोधो लोपशमित्रवदागमः शत्रुवदादेशः
 स्वरानंतरिताहसासंयोगः कुचुटुपुवर्गीः उकारः पंचवर्गीपरिग्रहणार्थः अरुदोनामिनोग्रहः नामिनः स्थानिका अर
 ए ओ एते गुरुसंज्ञकाः आरे ओरुधिः आ आर ए ओ एते वृद्धिसंज्ञको भवन्ति अंत्यस्वरादिभिः अंत्योयः स्वरस्तदादिवर्ग
 विसंज्ञको भवति अंत्यात्पूर्वविपधा अस्याद्वर्गमात्रात्पूर्वोयो वर्गस्य विपधा संज्ञको भवति असंयोगादिपरोरुस्वो लघुः वि
 सर्गानुस्वारसंयोगादिपरोदीर्घश्च गुरुः मुखनाशिकाभ्यामच्युर्वाकारो वर्गी न नाशिकः द्विविंदुर्विसर्गः पीरोविन्दुरनु
 स्वारः ॥ ० ॥ इति संज्ञाप्रक्रिया ॥ ० ॥ १ ॥ अधुना स्वरसंघिर मिधीयेत दधि आनयइति स्थिते इयंस्वरे इवर्गीयत्वमा
 पद्यते स्वरपरे दधय आनयइत्येतावद्भवति रुसे हिसः स्वरासरोरफरुकारवर्जितो हसो हसपरेदिर्भवति इति धुका
 पुनर्दिष्टे प्राप्ते नदिरुक्तस्यदिरुक्तिः अवेजवाः असा नां अवेपरे जवा भवेति इति पूर्वधकारस्य दकारः सवर्गीत्वा द्वयोव
 द्वित्वे कृते पुनर्दित्वं न भवति ॥ १ ॥

॥ १ ॥

शा०स्व०त

ス

॥ गणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

येषु रामनीतिप्रसविरिति सिद्धम् ॥

राम

3

यथा जले स्थिते चैव प्रवेष्टो यस्तत्सर्वं यत्तथा दौर्घ्यं सौर्घ्यं च भवेत्तथा ॥ शकं अंधः शकं धुः ॥ ५ ॥
 शंशवः ॥ २ ॥ एतन्मतेन लीला भ्रमनीयाया तथैव च कर्कशं सक्तं भ्रमसी मतः कृत्तव्यं तथा पतञ्जलि प्रसंगे ते प्रोक्ता ॥ सीमन्तं अंतः सीमन्तः ॥ ५ ॥

हे सख इति हे सख इति हे सुखायति एदो तोतः पदाने स्थिता हे कारो दो काराच्च परस्याकारस्य लोपो भवति ते अत्र तेऽत्र प
 दो अत्र पदोऽत्र सवर्णे दीर्घः सह ॥ सवर्णस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति अत्र अत्र आद्यात्र दधि इह दधीह भा न
 उदयः भानूदयः सामान्या शास्त्रतो नूनं विशेषो वलवान् भवेत् परेण सूर्यवाधो वा प्रायसो दृश्यतामिह अत्र अत्र अवर
 इवर्णे परे सह ए भवति तव इदम् तव इदम् मम इदम् ममेदम् ॥ हे एव दीर्घादौ दो लोपो वक्तव्यः हल ई वा हली वा लो
 गल ई वा लो गली वा मनस ई वा मनी वा सार अङ्गः सारङ्गः कर्क अङ्गुः कर्कङ्गुः कले अटा कुलटा पतत् अ
 अलिः पतञ्जलिः अद्य ओम् अद्योम् उ ओ अवर उवर्णे परे सह ओ भवति गङ्गा उदकं गङ्गादकं अ अर
 अवर अवरणे परे सह अर भवति तव रुद्धिः तवर्द्धिः मम रुद्धिः ममर्द्धिः कचिदार अवर अवरणे परे सह
 कचिदार भवति अरु अरुम् अरुणार्णम् शीत रुतः शीतार्तः दुःख रुतः दुःखार्तः ए अर अवर एव
 र्णे परे सह अर भवति तव लकारः तवेल्लकारः रल योर्मि यस्सा वर्य वा च्यम् परि अंकः पर्यंकः पर्यंकः अ
 लवर योर्मि यस्सा वर्य वा वा च्यम् होत लकारः होतलकारः होल्लकारः ए ए ए अवर एकारे एकारे च परे
 सह एकारे भवति तव एषा तवेषा मम एषा ममेषा तव ऐर्ष्यम् तवैर्ष्यम् ओ ओ ओ अवर ओकारे ओकारे च परे
 दृथा दृष्टिः ॥ दृथा दृष्टिः शमुदे मुदृ थादी पदिव करे दृथा दान धना लभुथ त पृथग् भोजन ॥ २१ ॥ मुक्तस्योपरिता
 दृष्टं दत्तस्योपरि दीयता वासुत प्रमा लेन भा स कार दृष्टिः ॥

एतन्मतेन लीला भ्रमनीयाया तथैव च कर्कशं सक्तं भ्रमसी मतः कृत्तव्यं तथा पतञ्जलि प्रसंगे ते प्रोक्ता ॥ सीमन्तं अंतः सीमन्तः ॥ ५ ॥
 एतन्मतेन लीला भ्रमनीयाया तथैव च कर्कशं सक्तं भ्रमसी मतः कृत्तव्यं तथा पतञ्जलि प्रसंगे ते प्रोक्ता ॥ सीमन्तं अंतः सीमन्तः ॥ ५ ॥

सह ओकारो भवति तव ओदनं तवोदनम् तव और्ध्वतयम् तवोर्ध्वतयम् ओयो लोर्ध्वो अवर्ण ओयो लोः परयोः सह
 वा ओकारो भवति समासे विं ओयुः विं ओयुः विं ओयुः स्थल ओतुः स्थल ओतुः स्थल ओतुः समासे
 किम् तवोयुः ॥ इति स्वरसंधिः ॥ ॥ अथ प्रकृतिभाव उच्यते नामी अदसोमी प्रादः संधि न्न प्राप्नोति
 अमी आदिताः अमी अश्याः अमी एडकाः यद्वि ले ईश्वरि श्वरि श्वरि ईका रान्ता ऊकारान्ता एकारान्ता
 श्वरि श्वरि लेवर्त्तमानः संधि न्न प्राप्नोति अग्नी अत्र पटु अत्र मासे आनय मलीवा दिवर्ष्यम् मली इव मलीव
 रोदश ईव रोदशीव दंपती इव दंपतीव औनिपातः ओकार ओकार निपात एकश्वरश्च संधि न्न प्राप्नोति ॥
 आ एवं मन्यसे नो अत्रस्था तव्यम् अ अपेहि इ इन्द्रं पश्य उ उतिष्ठ पुतः पुतश्च संधि न्न प्राप्नोति देव
 त एहि यज्ञ दत्त इह आगच्छ दूरादा काने टे पुतः दूरादा काने गाने रोदने विचार चरे पु तो भवति ॥ इति
 कृतिभावः ॥ अथ व्यंजनकार्यमुच्यते चपा वेजवाः पदांते वर्त्तमानाश्च पाजवा भवन्ति वेपरे अच अंतं
 अजंतं वर अत्र वडत्र वाक्यथा वाग्यथा अमे अमावा ॥ पदाने वर्त्तमानाश्च पा अमेपरे अमावा भवन्ति

वृमम वृमम वृमम॥ वाक्मात्रं वाग्मात्रं वाग्मात्रं॥ मयि च मयि प्रत्यये परे यपानां मयि नित्यं भवति॥ चित्तमयं चि
 त्तं तत्तमयं तत्तमयं॥ चैव चैव॥ चपादुत्तरस्य शकारस्य चोवा भवति अवेपरे॥ वाक् शरः वाग्धूरः॥ लोभः॥ पया
 दुत्तरस्य हकारस्य ह्मावा भवति॥ यद्गर्ग्यस्तद्वर्ग्य॥ अतु यो भवति॥ वाक् हरिः वाग्धूरिः वाग्धूरिः तत्तद्विः
 तद्विः तद्विः॥ स्तोत्रमिष्टुः॥ स्तोत्रकारतवर्ग्योः शकारेण च वर्ग्येण च योगे शकारच वर्ग्येण पथा संख्येन भवतः
 सकारस्य शकारः तवर्ग्यस्य च वर्ग्यः॥ कसचरति कश्चरति कश्चरति॥ कश्चरति॥ तत्तच्चित्रं॥ तच्चित्रं॥ तत्तश्चित्रं त
 च्चित्रं॥ नेशात्॥ शकारादुत्तरस्य तवर्ग्यस्य च त्वेन भवति प्रश्नः प्रश्नः विप्रश्नः विप्रश्नः॥ तुमिष्टुः॥ स्तोत्रकारतवर्ग्य
 योः वकारतवर्ग्यो योगे कर्तुं भवति॥ सकारस्य वकारः॥ तवर्ग्यस्य वकारः॥ कसवृष्टः कसवृष्टः कसटीकते कटी
 कते तत्तटीकते तटीकते॥ तौ च्छिन्नः॥ तवर्ग्यस्य लकारे परे लकारो भवति॥ तत्तलुनाति तलुनाति भवान् लिख
 ति॥ भवान् लिखति॥ अत्तस्या द्विप्रश्नः॥ रेफवर्जिता यवलासा न नासिका निरुनासिका अहस्यादुत्तरादि भवति॥
 तत्र सान नासिका एव नकारस्य लकारो भवति॥ नैवि॥ वकारे परे तवर्ग्यस्य वृत्तं न भवति॥ योरसात्॥ परांते वर्तमाना श्रीगुरु
 भवान् वृष्टः भवान् वृष्टः

दृवर्गात्तरस्यस्तोषुत्वेनभवति॥षट् नरः षड् नरः षट् नरः॥षट् सीदंति षट् सीदंति॥नः सकृद्वते॥नोतस्यपद
 स्पष्टतेपरेसगुगमोभवति॥दिक्रितावाद्यन्तयोर्वक्तव्योदित्वादादौदित्वादन्ते॥रजनचित्रं राजेश्रीत्रं॥मथानतनोति
 भवोस्तनोति॥शोचकं॥नान्तस्यपदस्योपरेवाचगगमोभवति॥मथाननरः मथान्नरः मथान्नरः॥मथान्नरः॥मथान्नरः॥
 क्रोडस्यादिस्वरं॥इकारकाकारनकाराह्स्वाउत्तरादिर्भवति॥स्वरेपदोत्तरेच॥प्रत्यङ् ईदं॥प्रत्यङ् ईदं राजनइह
 राजान्नीह॥सुगताइहसुगसिह॥छः॥ह्स्वाउत्तराहोकारोदिर्भवति॥स्वसेचपाहोसाहो॥मसाहोस्वसेचपाहो
 पाभवति॥तवछत्रं तवछत्रं॥कविदीर्घादपिवक्तव्यः॥हीछः हीछः मेछः मेछः॥मोउस्वारः॥मकारस्या
 नस्वारोभवति॥हसेपरेपदोत्तरेच॥तमरुसति तंरुसति पटुमरुयापटुमरुया॥नश्चोपवदन्तेमसे॥नकार
 स्यमकारस्यचुपदन्तेवर्तमानस्यानस्वारोभवति॥हसेपरे॥पयानसीपयांसीयशानसीयशांसिपुम्यांपुम्यां
 ममापपेःसुवा॥अनुस्वारस्यअमावाभवति॥यपेपरेअस्ययपस्यसुवर्णः॥तं करोति तं करोति तंतनोति तंतनो
 ति॥यवत्परेयवत्परे॥अनुस्वारस्ययवत्परेयवत्परेयवत्परेयवत्परे॥संपतः संपतः संपतः संपतः संपतः संपतः
 यत्थोकं॥थंथंदसि॥छंदस्यानुस्वारोथंकारमापद्यते॥प्राक्सहरेफेसुपरतः॥हंसः हंसः हंसः हंसः हंसः हंसः
 इतिव्यंजनसंघिः॥अथविसर्गसंघिर्निगद्यते॥

स्वरमः॥अनुस्वारस्यमकारोभवति॥स्वरेपरे॥तेआह॥तामाह॥४४॥

विसर्जनीयस्य सः॥ विसर्जनीयस्य सकारो भवति॥ स्वसेपरे कः तनोति कस्तनोति॥ शर्वसेवां॥ विसर्जनीयस्य वासकारो भवति॥
 स्वसेपरे॥ कः साधुः कस्त्याधुः कः शरः कश्शरः कः वराः कश्चराः कुपो॥ कः॥ विसर्जनीयस्य कर्कषपव
 निसम्बन्धिनिस्वसेपरे कथो वा भवतः॥ कपावुद्यारणयो॥ कः करोति कश्करोति॥ कः पचति कश्पचति॥ कथ
 स्यादयः सज्ञायाद्विपातात्साधवः॥ वाचः पतिं वाश्रयतिः वनः पतिः वनस्पतिः॥ तद्दृष्टोः करपत्नौश्चोर
 देवतयोः सुरतलोपश्च॥ तत्करः तत्करः भातकरः भास्करः बृहत्पतिः बृहस्पतिः यत्प्रक्षरो नावुत्पन्नेतत्
 र्वेनिपातात्सिद्धं॥ अहोरोराविषु॥ अहो विसर्जनीयस्य पदज्ञेरो भवति॥ रात्रादिगणवर्जितेषु परतः॥ अहः
 पतिः अहर्षतिः अहः गणः अहर्गणः॥ अराविष्टि विविशेषणदहोरात्रं॥ अहोरूपे अहोरथेतरं॥ अ
 तोलुः॥ अकारात्परस्य विसर्जनीयस्यो कारो भवति॥ अन्तिपरतः कः अर्थः कोर्थः॥ हवे॥ अकारात्परस्य विस
 र्जनीयस्यो कारो भवति हवेपरे॥ कः गतः कोगतः देवः याति देवो याति मनः रथः मनोरथः॥ आदेवलोपश्च॥
 अर्वाणात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवत्यवेपरे॥ देवाः अत्र देवायत्र वाताः वांति वातावाति॥ स्वरे यत्त्वम्या॥ अ
 वर्णात्परस्य विसर्जनीयस्य स्वरेपरे यत्त्वम्या भवति॥ देवाः अत्र देवायत्र देवायत्र भोसः॥ भोसभगोस अद्योस इत्ये
 तस्मात्परस्य विसर्जनीयस्य लोपश्च भवत्यवेपरे॥ भोति भोति भगो नमस्ते भगो नमस्ते अद्योः याति अद्योयाति

साम
सारस्वत

नामिनोरे॥ नामिनुः परस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवति वेपरे॥ अग्निः अत्र अग्निरत्र पटुं यजते पटुर्यजते॥ रेफ
प्रकृतिकस्य स्वपेक्षा॥ रेफ प्रकृतिकस्य विसर्जनीयस्य रेफो भवति स्वपेपर गीः पतिः गीष्यतिः गीष्यतिः धूपतिः धू
यीति धूपतिः॥ रे॥ रेफ सेवधि नो विसर्जनीयस्य रेफो भवति वेपरे॥ प्रातः अत्र प्रातरत्र अंतःगतः अंतर्गतः
रित्वा पीदीर्घश्च॥ रेफ स्परेफे परेतोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः॥ पुनः रमते पुनारमते॥ शुक्तिः रूप्यात्मना भाति॥ शुक्ती
रूप्यात्मना भाति॥ सेवाद्वये॥ शशाङ्का देवशब्दाच्च परस्य विसर्जनीयस्य लोपशान्भवति हसेपरे॥ सः चरति सच
रति॥ एषाहसति एषहसति॥ सेवादिति संहिता ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ सेवादा सरथी रामसेवे
राजाधिविष्टः सर्वकर्माणि महात्यागी सर्वभीमो महाबलः॥ १॥ इत्यादि पादपूर्णे संधूर्पाः॥ यडल्लोकि का
येहतदेवहुतं भवेत्॥ सेमां भूम्या ददे सोमामित्यादीनां मंडिता॥ २॥ कश्चिन्मानो वेतोपश॥ काचित्मानाः पर
स्य विसर्जनीयस्य लोपशान्भवत्यवेपरे॥ कश्चित्प्रवृत्तिः कश्चिदप्रवृत्तिः कश्चिदिभाषा कश्चिदन्यदेव॥ विधैर्विधानं ब्रह्मा
समीक्ष्य चतुर्विधां वाहल्यक्रवंदने॥ वर्णागमौ वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरो वर्णविकारनाशौ धातौ स्पर्धातिशये
न योगस्तदुच्यते पंचविधं निरुक्तं॥ वर्णागमौ गेवहादौ सिंहवर्णविपर्ययः षोडशादौ विकारस्याद्वर्णनाशः
प्रसादरे॥ वर्णविकारा नाशा धातोरतिशयेन यः॥ योगः सञ्ज्ञियते शास्त्रैर्मयरभ्रमना दिव्यः॥ इति विसर्गसंहिः॥ ५

अथ विभक्तिः विभाव्यते ॥ साविधा ॥ स्यादित्यादिभ्यः ॥ विभक्तं कृतं पदं तत्र स्याद्विभक्तिर्नो ज्ञेया येन ॥ अविभक्तिना
 मविभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते कृतं द्वितसमासाश्च प्रातीपदिकसंज्ञा इति केचित् ॥ तस्मात् वि
 ओजस्र अम ओशस्र राभ्यां प्रिस्र डेभ्यां भ्यस्र डसिभ्यां भ्यस्र डस ओस आम कि ओस सुपु ॥ तस्मात्ता
 न्मः पराः स्यादयः सप्त विभक्तयो भवति तत्राप्यर्थमात्रेकत्वविवक्षायां प्रथमैकवचने देवसि इति स्थिते ॥ इकारश्च
 चारणार्थः ॥ सोर्विसर्गः ॥ सकाररेफयोर्विसर्जनीयादेशो भवत्यधातो रसेपदातेच ॥ देवः ॥ द्वित्वविवक्षाया
 म् ओ ओ ओ देवो वहुत्वविवक्षायां वहुवचने देवजस्र जकारस्य संज्ञायां लोपः प्रयोजने जसीति विशेष
 रां देव अस्र इति स्थिते ॥ दीर्घविसर्गो देवाः ॥ अकारो जसोऽसुक्कं चिद्वक्तव्यः ॥ देवासः ॥ द्वितीयैकवच
 ने देव अस्र इति स्थिते ॥ अमशसोरस्य समाना उत्तरयोरमशसोरकारस्य लोपो भवत्यधातोः ॥ देव देवो
 वहुवचने देवशस्र ॥ इति स्थिते शकारोऽनुबन्धः ॥ शसीति विशेषणार्थः ॥ सोऽनः पुंसः ॥ ९ द्विगता समाना
 उत्तरस्य शसः सकारस्य नकारादेशो भवति शसि शसि परे पूर्वस्य च दीर्घो भवति ॥ यदादेशस्तदभवति ॥

सारस्यत

६

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ देवा ४ ॥ शक्यः ॥ अकारात्परस्य प्रिसो अकारस्याकारादेशो भवति २

आकारा ॥ ३ ॥

तदुर्वर्त्तमात्रविधौ देवान् तृतीयैकवचने देव इति स्थिते ॥ इकारोऽनुबंधः ॥ देनेति विशेषणार्थः
देन अकारात्परस्य सुद्ध न भवति अइए देवेना ॥ अइ अकारादेशो भवति अइए एतेरे देवे
अकारस्य प्रिसिद्धं दस्येकारो वक्तव्यः ॥ देवेभिः कर्त्तुमिः ॥ चतुर्थैकवचने देव डे इति ॥
स्थिते इकारोऽङ्कारार्थः ॥ सर्वत्र डे इरु अकारात्परस्य डे इत्यतस्परगागमो भवति
कित्वा दं ते ॥ ~~अइए~~ अइए देवाय देवाभ्यां एस्मि वरुले अकारस्येत्वं भवति सकारे भका
रेचपरे वरुले सति ॥ देवेभ्यः पंचमैकवचने देव डे सिद्धति स्थिते इकारे अकारात्परो
इ सिद्धति ॥ देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः षष्ठैकवचने देव डे सू इति स्थिते ॥ इ सस्य अका
कारात्परो इ स्योऽस्य भवति ॥ देवास्य ओसि अकारस्ये ओसि परे एत्वं भवति एअय देवयोः
नमः ॥ समानात्परस्यामो नमः गमो भवति टित्वादादौ उकार उच्चारणार्थः ॥ नामि ना

६
राम

सारस्व०

तत्र पुच्छिं गत्वेन रूपेण ॥ सर्वः सर्वो जसी सर्वादेरकारां तात्परो जसई भवति ॥ अइ
ए सर्व सर्व सर्वो सर्वा न ॥ युनेरोगं न तै वकार रेफ रिबरी भः पुरस्प न कारस्प राकारा
देशो भवति ॥ अंते स्थित स्प न भवति ॥ सर्वा नित्यादौ अवकु प्यं तरे पि अव प्रत्याहारे रा
कवर्गे रा पवर्गे रा च मध्ये व्यवधाने पि भवति ॥ नान्य न सर्वे रा सर्वा भ्यां सर्वेः सर्वे
इति स्थिते सर्वा देः स्मृते सर्वा दे रकारां तात्परस्य चतुर्थे कवच नस्य स्मृता गमो भवति
एते सर्वे स्मै सर्वा भ्यां सर्वे भ्यः ॥ पंचमे कवच ने सर्व उः सिद्ध ति स्थिते ॥ अतः
सर्वा दे र कारां तात्पर स्या तः स्मृता गमो भव ति ॥ सर्व स्मात् सर्वा भ्यां सर्वे भ्यः सर्वे स्या
सर्वयोः सुतामः सर्वा दे र वरा न्तात्पर स्या मः सुता गमो भव ति ॥ सर्वे वां सर्वे णि स्मिन् स
र्वा दे र कारा न्तात्परस्य के स्मिन् भव ति सर्व स्मिन् सर्वयोः सर्वे हे सर्व हे सर्वो हे सर्व

राम

एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्याप्तानां रूपेणेयम् ॥ उत्तर उत्तमौ विहायतौ प्रत्ययौ ततस्तदंताः
 शब्दाग्राह्याः कतरः कतरो कतरे कतरस्मै कतरस्मात् कतरस्मिन् इत्यादि एवं कतमः
 कतमौ कतमे इत्यादि पूर्वादीनां तु नूनां जस इकारो वा वेक्तव्यः ॥ पूर्वे पूर्वाः परे पराः
 इत्यादि इ. सिद्ध्याः स्मात्स्मिन् वा वेक्तव्यौ पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्व इत्यादि
 प्रथमचरमतया यङ्स्यादिकृतिपयनेमानां जसीवा प्रथमे प्रथमाः चरमे चरमाः
 अल्पे अल्पाः अर्धे अर्धाः कृतिपये कृतिपयाः नेमे नेमाः शेषं देववत् तथा यङ्
 प्रत्ययौ ततस्तदंता शब्दाग्राह्याः द्वितीयः द्वितीयो द्वितये द्वितयाः एवं त्रितयः त्रये
 त्रयाः शेषं देववत् द्वितीयस्य सर्ववद्रूपं हि सुवाक्त्वमपि द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्विती
 यस्मात् द्वितीयात् द्वितीयास्मिन् द्वितीये एवं तृतीयः तृतिशब्दो नित्यं द्विवचनांतः

सारस्य०

८

उभौ उभौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभयोः उभौ उभयशब्दस्य द्विवच
नाभावः एकवचनवहुवचने भवतः॥ उभयः उभये उभयं उभयान् उभयेन उभ
येः उभयस्ते उभयेभ्यः उभयस्मात् उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषाम् उभयास्मिन्
उभयेषु हे उभयः हे उभये मासशब्दस्य भेदः मासस्याहोपोवा॥ मासशब्दस्या
कारस्योपोवा भवति सर्वा सुविभक्तिषु परतः॥ ह से प स्ते र्लोपः॥ ह सांतादीवेता
च परस्य से र्लोपो भवति॥ माः मासः मासौ मासौ मासः मासाः मासं मासं मासौ मा
सौ मासः मासात् मासा मासेन॥ स्त्रो विसर्गः॥ आदवेद्योपर॥ माभ्यां मासाभ्यां
माभिः मासैः मासे मासाय माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः मासः मासात् माभ्यां
मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः मासः मासस्य मासोः मासयोः मासौ मासानां मासि मासे
मासोः मासयोः मासु मासेषु अकारोतः पुच्छिं गो सोमपाशब्दः॥ सोमपाः॥

सप्त
८

मिपरेष्वर्च्यस्वर्गो भवति ॥ देवानाम् ॥ समुपेक वचने देव किं इति स्थिते ॥ अत्र ददे
 देवे देवसु पद इति स्थिते ॥ पकारः पितृकार्यार्थः ॥ चित्वात्वं सः कृतस्य ॥ कवर्गदित्या
 द्या प्रत्याहारादुत्तरस्य केनचित्स्वरैराकृतस्य सकारस्यापकारादेशो भवति ॥ दे
 वेषु ॥ आमंत्रणे सिद्धिः ॥ आमंत्रणे अभिमुखीकरणे तस्मिन्नर्थे विरुतः सिद्धिर्ल
 लको भवति ॥ समानार्थे दोषो धातोः ॥ अभिमुख्याभिव्यक्तये हे शब्दस्य प्रागप्रयोगः
 हे देव हे देवौ हे देवाः ॥ एवं दृष्ट पटस्तंभकुंभादयोऽप्यकारांताः पुच्छिंशाः अकारांताना
 मपि सर्वादीनां तु विशेषः ॥ सर्वविश्वं भिभय अन्य अन्यतर इतर उत्तर उत्तम कत
 र कतम समसि मने म एक पूर्वपर अवर दाक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अंतर त्यद
 तद यद एतद इदम अदस दि किं युष्मद अस्मद अवत एते सर्वा दयस्त्रिंशः ॥

संज्ञा०
सारस्वत०
८

हे हरे हे हरी हे हरयः॥ हरी हरी हरीन्॥ दै नो स्त्रियां॥ इकारांता दुकारांता च परवृत्ता
भवति न तु स्त्रियां॥ सुरेर्गो नो नंते॥ हरिणा हरिभ्यां हरिभिः॥ किं ति॥ इकारांतस्य च
कारांतस्य च किं ति परे एकार ओकारश्च भवति॥ हरये हि रिभ्यां हरिभ्यः॥ इ-सि-उ-
सारस्य एदोऽद्यां परस्य उ-सि-उ-सारकारस्य व्योपो भवति॥ हरेः हर्योः हरिणां॥ हि-
रौ हिरौ॥ इदभ्यां मुत्तरस्य कौ भवति सच कित्॥ किं तिटेः॥ किं ति परे टेर्लोपो भवति॥
हरी हर्यो हरिषु॥ एवमग्नि रविक विप्रभृतयः॥ उकारांताश्च विष्णुभानुप्रभृतयः॥
एतेरेव स्तुवै स्तिष्ठन्ति॥ भानुः भानुभानवः॥ हे भानो हे भानु हे भानवः॥ भानुं भानुभा
नुन्॥ भानुना भानुभ्यां भानुभिः॥ भानवे भानुभ्यां भानुभ्यः॥ भानोः भानुभ्यां भानुभ्यः॥

संज्ञा
८

सू३

भानोः भानोः भानोः ॥ भानो भानोः भानुषु । सखिपतिशब्दस्य भेदः ॥ सखिपतिः ॥ सखिपति
वात्परस्य सखिपतिः भवति ॥ इति तद्वर्णनं ॥ रेखा । अधेरिति विशेषणं देकारो धिविषये ॥
सख्यः ॥ सखिपतिशब्दस्य कारादेशो भवति । पंचसु परेषु । यथी निर्दिष्टस्या देशस्तदंतस्य ज्ञेयः ॥
आयादेशो कृते ॥ सखा यो । द्विवचनस्या वाच्यं दसि । सखाया सखायः । सखायं सखायो ।
सखीन् । सखिपत्योरीक । सखिपतिशब्दयोरीगगमो भवति ॥ दाडे । डि । सुपरतः । दीर्घत्वा
न्वान भवति । सखिर् इति स्थिते । सवर्णे दीर्घसह । सखी आदतिता वद्भवति ॥ इयं स्व
रे । सख्या सखिभ्यो सखिभिः । आगमजमनित्यं ॥ सखिनापतिना सख्ये सखिभ्यो स
खिभ्यः ॥ ऋडुः । सखिपतिशब्दयोरीगगमो भवति । ऋ । सिङ् । सोरकारे परे । सख्यु अ
स इति स्थिते । ऋतो ऋ । ऋकारं तात्परस्य ऋ । सिङ् । सोरकारस्या । ऋकारो भवति ॥

सचकित। सख्युः। सखिभ्यां सखिभ्यः। सख्युः सख्यो सखीनां। सप्तमेकवचने डे। रौडिदि
 लौकारे कृते सखिपतिशब्दयोरीगागमः॥ सख्यो सख्योः सखिषु। हे सखे हे सखायो हे
 सखायः। पतिशब्दस्य प्रथमा द्वितीययोर्ह रिशब्दवत्। तृतीयादौ च सखि शब्दवत्प्रक्रिया
 पतिरसमास एव सखिवद्वक्तव्यः॥ ततस्समासांतस्य नादयो भवन्ति। प्रजापतिना प्रजाप
 तयेद। त्यादि॥ द्विपादो नित्यं द्विवचनांतः। द्वि औ इति स्थिते॥ त्यदादेष्टुरः स्यादौ। त्यदादे
 ष्टुरकारो भवति स्यादौ परे॥ दौ। दौ। द्वाभ्यां। ३। द्वयोः। १। त्यदादीनां सम्बोधनाभावः॥ त्रिपा
 दौ नित्यं बहुवचनांतः॥ ए औ जसि॥ त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः। त्रयः॥ त्रिपादस्य
 यडादेशो भवति॥ नामि परे॥ त्रि-तस्य वक्तव्यः॥ त्रयारणां त्रिषु। कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः।
 जश्शसोर्लुक्॥ कतिशब्दात्परौ योर्जश्शसोर्लुक् भवति॥ कति। कति। कतिभिः। कतिभ्यः। कति
 भ्यः। कतीनां। कतिषु। त्रिषु त्रिंशे युचायं स्वरूपः॥ ईकारांतः पुंस्त्विंशः सूर्यशब्दः॥ ३। छ।

सोमपौ सोमपाः॥ अथातो रिति विप्रोषणात् धेर्लोपो नास्ति हे सोमपाः हे सोमपौ
हे सोमपाः॥ सोमपां वहुवचने सोमपासु स इति स्थिते॥ आतो धातोर्लोपः॥ धातु
संवन्धि नो आकारस्य लोपो भवति॥ सा साहो स्वरे परे॥ सोमपः सोमपा सोमपाभ्यां सो
मपाभिः सोमपे सोमपाभ्यां सोमपोभ्यः सोमपः सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सो
मपोः सोमपां सोमपि सोमपो सोमपासु एवं कित्वा ल्यपा प्रोखध्मा मधुपा प्रभृत
या इकारांताः पुंल्लिंगो हरि प्राक् तत्र प्रथमैकवचने हरिः औयः इश्च उश्च इ
कारांताडुकारांताभ्यपर औय आपद्यते इति भवतः दीर्घः हरी ए ओजसि इ-
सवरेर्दीर्घः सहः॥ हरी ए ओजसि इकारांतस्य उकारांतस्य च जसि परे एकार ओका
रश्च भवति॥ ए अय॥ हरयः॥ धो॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च धि विषये एकार ओकारश्च भवति॥

रश्च भवति॥

ग्रामरायः॥ग्रामराया॥ग्रामरागीभ्यो॥ग्रामरागीभिः॥ग्रामराये॥ग्रामरागीभ्यो॥ग्रामरागीभ्यः॥ग्रा
मरायः॥ग्रामरागीभ्यो॥ग्रामरागीभ्यः॥ग्रामरायः॥ग्रामराये॥ग्रामराये॥ग्रामरागीनो॥ग्रामराये
ग्रामराये॥ग्रामरागीभ्यो॥हेग्रामरागीः॥हेग्रामराये॥हेग्रामरायः॥किंकारोतः॥यवत्पुत्रतयः॥
यवत्पुत्रः॥यवत्पुत्रो॥यवत्पुत्रः॥नृकारोतः॥पुद्गिगोपित्प्रादः॥सेरा॥नृकारोतात्परस्यसेराभ
वति॥सचडित्॥डित्वाडित्वापः॥पिता॥अरपेचसु॥स्कारस्याभवतिपंचसुस्यादोपरेषु॥
पितरो॥पितरः॥पितरं॥पितरो॥पितृन्॥पित्रा॥पितृभ्यो॥पितृभिः॥पित्रे॥पितृभ्यो॥पितृभ्यः॥पि
तुः॥पितृभ्यो॥पितृभ्यः॥नृतोडुः॥सचडित्॥पितुः॥पित्रोः॥पितृस्य॥डो॥नृकारस्याभ
भवति॥डोपरे॥पितरि॥पित्रोः॥पितृषु॥धेररं॥एवंयामातृभ्रात्रादयः॥जामाता॥जमातरौ
जामातरः॥जामातरं॥इत्यादि॥एवंनृपादः॥ना॥नरो॥नरः॥उच्चीनामिदीर्घः॥नृपादस्य
नामिपरेवादीर्घोभवति॥नृस्य॥मित्यादि॥कर्तृपादस्यपंचसुविशेषः॥सुरार॥सकरत्प्रस
यसेवंधि॥नृकारस्याभवतिपंचसुपरेषु॥कर्तासिद्धित्स्थिते॥यदादेशस्तद्भवति॥सेरा॥

कर्त्ता। कर्त्तारो। कर्त्तारः। कर्त्तारं। कर्त्तारो। कर्त्तुन्। **कर**॥ कर्त्री। कर्त्तृभ्यो कर्त्तृभिः। कर्त्तृ-
 कर्त्तृभ्यो कर्त्तृभ्यः। कर्त्तुः कर्त्तृभ्यो कर्त्तृभ्यः। कर्त्तुः। शेषे पूर्ववत्। एवं स्वस्य न पृष्ठात्प्रभृत
 यः। उकारात्तः॥ कोष्ठशब्दः। पंचस्वधियुत्प्रत्ययांतस्यैव रूपं वक्तव्यं॥ नित्या नित्ययोर्म
 ध्ये नित्यविधिरवतर्त्तव्यः॥ कोष्ठा कोष्ठारो। कोष्ठारः। कोष्ठारं। कोष्ठारो कोष्ठुन्। शसितप्रत्य
 यवद्भावाभावात्॥ तृतीयादौ स्वरादौ त्प्रत्ययांततावावक्तव्या॥ कोष्ठा। कोष्ठेना। कोष्ठभ्यो।
 कोष्ठुभिः। कोष्ठे। कोष्ठवे। कोष्ठभ्यो कोष्ठुभिः। कोष्ठुः कोष्ठोः कोष्ठभ्यो कोष्ठुभ्यः। कोष्ठुः को
 स्थोः कोष्ठोः कोष्ठ्योः कोष्ठुना॥ कृताकृतप्रसंगीयो विधिः॥ स नित्यः। नित्यो नित्ययोर्मध्यो नित्य
 विधिर्वतर्त्तव्यः। कोष्ठुरि कोष्ठो कोष्ठोः कोष्ठ्योः कोष्ठुयु। ऋकारांतौ ऋकारांतश्च प्रसिद्धः। ऋकारांतार
 ऋकारांतः पुटिङ्गो सुरेशब्दः। **रे** स्मिः॥ रे शब्दस्याकारादेशो भवति सकारभकारादौ विभक्तौ
 परतः। सुराः। स्वरादौ सर्वत्रायादेशः॥ सुरायो सुरायः। सुरायं सुरायौ सुरायः। सुरायो सुरभ्यो
 निति नुडागमे ह्रस्वादि लान्नवद्भागेन स्ति॥ ३

स्वारस्यते

१३

उद्योः

[illegible]

नद्ये नदीभ्यां नदीभिः नद्याः नद्योः नदीनाम् नद्याम् नद्योः नदीषु एवं गोरी सरस्वती कुमारी ब्रह्मरी
प्रभृतयः ॥ अवीतं त्री त्री चक्ष्मी स्त्री धी नाम्ना हिषु ॥ एषामीवंता नास्ति सियोपो न कदाचन ॥ चक्ष्मी श
ब्द स्पेवंतत्वाभावासेर्लोपो नास्ति ॥ चक्ष्मीः चक्ष्मो चक्ष्माः हे चक्ष्म इत्यादि ॥ शेषं नदीवत् ॥ स्त्रीशब्द
स्पेवंतत्वासेर्लोपो स्ति ॥ स्त्री भ्रूवोः ॥ स्त्रीशब्द स्पभ्रूशब्द स्पच इयवो भवतः स्वरे परे ॥ स्त्रियो स्त्रियः ॥
हे पधो ह्रस्वः ॥ स्त्रि ॥ वामशसि ॥ अमिशसि च परे स्त्रीशब्द स्पवा इय भवति ॥ स्त्रियम् स्त्रीम् स्त्रियो स्त्रियः
स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्यां स्त्रीभिः इत्यादि ॥ शेषं नदीवत् ॥ श्रीशब्द स्पस् श्रीशब्द वत्प्रक्रिया ॥ श्रीः श्रियो
श्रियः श्रियम् श्रियो श्रियः श्रिया श्रीभ्याम् श्रीभिः ॥ वैयवः ॥ इयुवंता स्त्रियो वर्तमाना तरेषां क्रि तां व
चनानां वा आगममो भवति ॥ ननु स्त्रियाः ॥ श्रिये श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्यः श्रीयाः २ श्रियः २ श्रियोः ॥ श्री
नो वा मो नङ्कुल्यः ॥ श्रीराम् ॥ श्रियाम् ॥ श्रियाम् ॥ श्रियि श्रियोः श्रीषु ॥ हे श्रीः ॥ एवं धी स्त्री प्रभृतयो
पनीवेताः ॥ एवं भ्रूशब्दो भ्रूशब्द वत् ॥ भ्रूः भ्रूवो भ्रूवः हे भ्रूः भ्रूः भ्रूवो भ्रूवः हे भ्रूः वध् जे वादी नांतु नदीश
ब्द व इपे ने जेये ॥

वधुः वध्वो वध्वः हे वधुः इत्यादि मातृशब्दस्तु पितृशब्दवत् ॥ माता मातरौ मातरः मातरं मातरौ मातः
इत्यादि ऋकारांतः स्वस्य शब्दः कर्तृशब्दवत् ॥ ऐकारांतः स्त्रीलिंगादेशशब्दः ॥ तस्य स्त्रीशब्दवत्प्रक्रिया ॥ इ
स्मिः ॥ राः रायोरायः गोशब्दः पूर्ववत् ॥ नौशब्दो ग्लौशब्दवत् ॥ इति स्त्रीलिंगाः ॥ अथ स्वरं
तानपुंसकलिंगाः प्रदर्शयते ॥ अकारांतः कृत्शब्दः तस्य प्रथमाद्वितीयेकवचने ॥ अतोऽम् ॥ अका
रांतानपुंसकलिंगात्परयोः स्पर्शोरम्भवत्यधो अमोमग्रहसंलग्ना वृत्त्यर्थम् कृत्शब्दः हे कृत्
ईमो नपुंसकलिंगात्पर ओईकारमापद्यते ॥ कृत् हे कृत् जश्शसोः शिः नपुंसकलिंगात्पर योर्ज
श्शसोः शिर्भवति ॥ शकारः ॥ सर्वादेशार्थः ॥ गरुः शिचुसर्वस्य क्तव्यः ॥ नमयमः ॥ नपुंसकस्य नमामो
भवति ॥ शोपरे यमप्रत्याहारांतस्य नभवति ॥ मिदं त्यात्स्वरात्परोक्तव्यः ॥ ङिकार उच्चारणार्थः मकारोदे
य शानिर्गार्थः ॥ नोपधायाः ॥ नांतस्योपधायादीर्घा भवति शोपरे धिवर्जितेषु पंचक सुनामिच कृतानि
हे कृतानि ॥ पुनरपि कुंत्वं कुत्वे कृतानि ॥ शोबंदे ववत् ॥ एवं गृहज्ञानद्वारधनवनमृत्फलपत्रपुष्प
कुंठकुंठं वतुंठादयः ॥ स्वन्यादेः ॥ अन्यादेर्गणात्परयोः स्पर्शोः स्तुर्भवति ॥ ङिकार उच्चारणार्थः ॥

पर्योरेत्वंभवति॥ गंगं गंगे गंगाः॥ गंगया गंगाभ्यां गंगाम्निः॥ गंगायै गंगाभ्यां गंगाभ्यः॥ डि-तां
यट॥ आवंतात्परेषां डे-ड-सि ड-से इत्येतयो यङगमोभवति॥ टकारोदेशनिर्माय॥ गंगायाः
गंगाभ्यां गंगाभ्यः॥ गंगायाः गंगयोः॥ गंगानां गंगायां गंगायोः गंगासु॥ एवंश्रद्धामेवाधारामा
लाशालाहेत्यादौलाखेलाकाराप्रभृतयः॥ सर्व्वीदीनानुविशेषः॥ आवतास्त्रियाम्॥ अकारा
न्तान्ताम्नास्त्रियोवर्त्तमानादाप्युत्पद्योभवति॥ यटोच्च॥ आवंतात्सर्व्वीदेषपरस्ययटस्सुङगमो
भवति॥ पूर्व्वस्यचापोऽकारोक्त्वयः॥ सर्व्वस्यैसर्व्वस्याः सर्व्वस्याः सर्व्वस्यो॥ जरायास्स्वरादौजरसु
वाक्त्वयः॥ जराजरसौजरे॥ जरसः जराः हेजरेहेजरसौ हेजरे॥ हेजरसः हेजराः॥ जरसेजरं
जरसौजरेजरं॥ जरसाजरयाजराभ्यांजराम्निःजरसेजरायै जराभ्यांजराभ्यः॥ जरसःजरायाः
जराभ्यांजराभ्यःजरसःजरायाःजरसौःजरयोःजरासौजरारणोजरसिजरायांजरसोःजरयोः
जरासु॥ इकारोतस्त्रिलिङोवुद्धिपादः॥ तस्यप्रथमाद्वितीययोर्हरिपादवत्प्रक्रिया॥ बुद्धिः बुद्धी

मधुभ्यां मधुभिः मधुने मधुभ्यां मधुभ्यः॥ मधुनः मधुभ्यां मधुभ्यः मधुनः मधुनोः मधुनाश्च म
धुनि मधुनाः मधुषु॥ हेमधो हेमधु हेमधुनी हेमधुनि॥ इत्यादि॥ ऊकारांतः खलपृषाद्धः॥
खलपु न खलपुनी खलपुनि॥ २ खलप्रा खलपुना खलपुभ्यां खलपुभिः॥ खलप्रे खलपुने ख
लपुभ्यां खलपुभ्यः खलप्वः खलपुनः खलपुभ्यां खलपुभ्यः खलप्वः खलपुनः खलप्वोः ख
लप्वोः खलप्राश्च खलपूर्णां खलप्वि खलपुनि खलप्वोः खलपुनोः खलपुषु हे खलपो हे खलपु
हे खलपुनी हे खलपुनि ऋकारांतः कर्त्तृशब्दः॥ कर्त्तृ कर्त्तरी कर्त्तरीके १ कर्त्तृणा कर्त्तृभ्यां क
र्त्तृभिः॥ इत्यादि॥ ऐकारांतो अतिरेशब्दः॥ अतिपूर्वः॥ रुस्वादेशो संध्यक्षरणमिकारो कारो च
वक्तव्यो॥ अतिरि॥ अतिरिणी अतिरीणि २ उपगु उपगुनी उपगुनि अतिन अतिनी अति
नी॥ इतिस्वरांतानपुंसकविंगः॥ अथहसोताः पुलिंङ्गप्रदृशंते॥ तत्रउकारांतोअनङुहशब्दः॥
तस्यनामसंज्ञायां स्यादयः॥ पंचस्वनङुहआमागमोवक्तव्यः॥ सावनङुहः अनङुहशब्दस्यसौ

परेनुमागमोभवति॥ संयोगोतस्यलोपः॥ संयोगोतस्यलोपोभवतिरसेपदांतेच॥ अनङ्वा न अन
 द्वाहो अनङ्वाहः॥ धावं॥ अनङ्गुहशब्दस्यधौ परे आमागमोभवति॥ हे हे प्रयोगे हे हयोः लोतो वा॥
 हे अनङ्गु न अनङ्वाहं अनङ्वाहो अनङ्गुहः अनङ्गुहा॥ वसोरसे॥ वस्रं स्रं स्रध्वं स्रभ्रं स्र अनङ्गुहइ
 त्येतेषां रसेपदांतेचदत्वंभवति॥ अनङ्गुभ्यां अनङ्गुहि इत्यादि गोडु हशब्दस्यभेदः॥ दादेर्घः॥ दादेर्धातो
 र्हकारस्यदत्वंभवति॥ धातोर्भ्रसे परे नाम्नाश्चरसेपदांतेच॥ गोडुघासिइतिस्थिते॥ अदिजवा नो भ्रभां
 तस्य भ्रभाः धातोर्भ्रभांतस्यादौवर्त्तमानानां जवानां भ्रभा भवंति सकारे ध्वशब्दे च परे नाम्नाश्चरसे
 पदांतेच॥ वावसाने॥ अवसानेवर्त्तमानानां भ्रसानां जवा भवंति॥ चपांवा॥ गोधूकु॥ गोधुग॥ गो
 डुहो गोडुहः॥ भकारादौदादेर्घइतिघलेकृते आदिजवस्पदकारस्य भ्रभेधकारेचकृते॥ भ्रभेजवाः
 गोडुधुग्भ्यां गोधुग्भिः॥ रवसेचपा भ्रसानां क्क्रियात्पसः कृतस्य कवसंयोगेक्षः॥ गोधुक्ष॥ हे गोधुक्

ॐकारः सर्वदेशार्थः ॥ अन्यत् अन्ये अन्यानि हे अन्यत् हे अन्ये ॥ हे अन्यानि ॥ शेषं सर्वशब्द
वत् ॥ एवं अन्यतरत् ॥ इतरत् कतरत् कतमत इकारांतो आस्थि शब्दः ॥ नपुंसकात्स्यमोर्लुक् ॥
नपुंसकविंशत्यपरयोः स्यमोर्लुक् भवति ॥ आस्थि धरणं नपुंसके धोवागुणोक्तव्यः ॥ उक्तं च ॥ संको
धनेत्प्रानसः स्त्रिरूपं सोतं तथा नोतमथाप्यदंते ॥ माध्यंदिनिर्विधिगुणोत्विगंते नपुंसके व्याघ्रपदं
वरिष्ठः ॥ नामिनः स्वरे ॥ नाम्यंतस्य नपुंसकस्य उमागमो भवति ॥ स्यादौ स्वरे परे ॥ ईमौ ॥ आस्थिनी
आस्थिनी आस्थिनी ॥ हे अस्थे हे अस्थिनी हे अस्थिनी ॥ अच्चास्थ्यां प्रासादौ ॥ अस्थ्यादीनामुमाग
मो भवति ॥ इकारस्याकारो भवति प्रासादौ स्वरे परे ॥ अचोपः स्वरे म्ययुक्ताच्छसादौ ॥ नोतस्योपधा
या अकारस्य लोपो भवति प्रासादौ स्वरे परे ॥ तद्धिते ईपीकारे च ॥ मकारवकारांत संयोगादुत्तरस्य न
भवति ॥ अस्थ्या आस्थिभ्यो आस्थिभिः अस्थे आस्थिभ्यो आस्थिभ्य आस्थ्यः आस्थिभ्यो आस्थिभ्यः
अस्थ्यः अस्थ्योः ॥ अस्थ्या ॥ वेङ्गयोः ॥ ईश्वोः परयोर्वी अकारस्य लोपो भवति ॥ अस्थि अस्थिनि

कारस्य जकारः॥ जभोर्ज्ञः॥ जकार भकारयोः संयोगे ज्ञो भवति॥ राज्ञः॥ राज्ञा॥ लोपशि पुनर्न संधि
 रिति नियमाद् द्वीत्यात्वं न भवति॥ राजभ्यां राजभिः॥ वेङ्ग्योः राज्ञि राजनि राज्ञोः राजसु॥ एवं यज्वन्
 आत्मन् सुधर्मन् प्रभृतयः॥ अम्वयुक्तादिति विशेषणादलोपो न॥ यज्वनः यज्वना॥ अम्वयुवन
 मद्यवन शब्दानां पंचसुराजन शब्दवत्प्रक्रिया॥ शसादौ तु विशेषः॥ श्वादेः॥ श्वादेर्वकार उल्लंघना
 प्रोतिशसादौ स्वरे परे तद्धिते ईपीकारे च॥ मुनः॥ मुना मुभ्याम् मुवमिरित्यादि॥ युवन शब्दस्य वकार
 स्यात्वे कृते॥ सवर्णे दीर्घः सः॥ यूनः॥ यूना युवभ्याम् युवमिरित्यादि॥ मद्यवन शब्दे तु वकारस्योत्वे कृते॥
 जिओ॥ मद्योनः॥ मद्योना॥ मद्यवभ्याम् मद्यवमिरित्यादि॥ पथिन शब्दस्य भेदः॥ इतोत्पंचसु॥ पंचसु
 स्यादिषु परेषु पथादीनामि कारस्याकारादेशो भवति॥ यो नृद्॥ पथादीनां थाकारस्या नृङागमो
 भवति पंचसु परेषु॥ आसौ॥ पथादीनां थकारस्य नृङागमो भवति॥ देरात्वं भवति सौ परे॥ पृथाः
 पृथानौ पृथानः॥ पथां देः॥ पथादीनां देर्लोपो भवति शसादौ स्वरे परे॥ पथः पथापाम्थिभ्यां

४१ पञ्च मिश्रयादि ॥ एवमपि नदी न शब्दौ ॥ दंति न शब्दस्य भेदः ॥ इनां शौ सो ॥ इ न ह न पृष न अर्थ्य म
इत्येतेषां शौ सो या यौ परे छिप धायादीर्वा भवति ॥ दंती ॥ दंति नौ ॥ दंति नः ॥ इत्यादि ॥ ब्रह्म हणो ॥ ब्रह्म हणो ॥
ब्रह्म हणः ॥ हे ब्रह्म ह न ॥ शसादौ लोपः ॥ ह नो घ् ॥ हंतेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति ॥ नकारेऽत्रिच परे ॥
घ संयो गोरात्वनिषेधार्थः ॥ डोरिपोवे ॥ ब्रह्म घ् ॥ ब्रह्म घ्रा ॥ ब्रह्म ह भ्यां इदित्या ॥ षणो लु ॥ ष लः ॥ ष ला ॥ ष्वे भ्यमित्यादि
अर्थ्य भः ॥ अर्थ्य भः ॥ अर्थ्य भ्यामित्यादि ॥ संख्या शब्दाः पंच न प्रभृतयो बुरु व च नो ता स्त्रिषु स रूपः ॥
पंच न ज स इ ति स्थिते ॥ ज श सौ लु भवति ॥ लु कि न त निमित्तं ॥ पंच ॥ पंच मि ० ३ ॥ लः ॥ षकार नकारांत
संख्यायाः परस्यामो नुकागमो भवति ॥ नाम्नो नो लोपश्च ॥ पंचानो ॥ पंच लु ॥ एवं सप्त न भव न दश न प्रभृतयः ॥
अष्ट न शब्दस्य भेदः ॥ अष्ट नो कौ वा ॥ अष्ट न शब्दात्पर योर्जशसौ वीकौ भवति ॥ कित्वाटि लोपः ॥ अष्टौ ॥ अष्ट
अष्टौ अष्ट ॥ वा लु ॥ अष्ट न आ लु विभक्तिषु परा लु वा आत्वं भवति ॥ अष्टाभिः ॥ अष्टभिः ॥ ३ ॥ अष्टानाम् ॥
अष्टा लु ॥ अष्ट लु ॥ मकारांत इदमशब्दः ॥ इदमशब्दस्य पुंसि विषये अयमादेशो भवति ॥

श्रीगणेशाय नमः
१७०

१८

सि सहितस्य अयम् दिवचनादौ तदादेष्टः स्यादौ इत्यकारेकृते इदं प्रो इति स्थिते दस्यमः सदादौ
नोदकारस्य मतं मयति स्यादौ परे इमौ सर्वादित्वाज्जसीतीकारः इमे तदादीनां संवोधनाभावः इमम्
इमौ इमान् अनौ सोः इदमोनादेशो भवति सोः परयोः टेन अनेन सयः इदमः सकारेभकारेचप
रेप्रकारो भवति कृतस्य अद्रीत्यात्वं आभ्यां भिसभिस इदमदसोभिसभिसेव भवति नतुभकारस्या
कारः एस्मिबुद्धे एभिः अस्मै आभ्यां एभ्यः अस्मात् २ अस्य अनयोः एवम् अस्मिन् अनयोः
एषु किमशब्दस्य तदादेष्टः स्यादौ विनिसर्वत्राकारेकृते सर्वशब्दवद्वपनेयम् कः कौ के कं कौ कान्
केन काम्याम् कैः कस्मै काम्यां केभ्यः इत्यादि अकारांतः तत्त्वबुध्यशब्दः तस्य रसेपदांते च्यादिजवान्
मितिभकारः वावसाने तत्त्वमुत् तत्त्वमुद् तत्त्वबुधौ तत्त्वबुध्यः एवं संवोधने तत्त्वमुद्गां तत्त्वमुद्गिरि-
त्यादि जकारांतः संम्राजशब्दः छशब्दजोदेः षः छकारांतस्य शकारांतस्य वकारांतस्य रज्ज्पज
रज्ज्पज्ज्म्राजोदेः वकारो भवति धातोर्भस्सेपरेनाम्नाश्च रसेपदांते च वस्य वत्वं कृत्यनिधेयार्थे तेन
दृष्टीत्यादौ न षोः वकारस्य त्वं भवति धातोर्भस्सेपरेनाम्नाश्च रसेपदांते च वावसाने संम्राट् संम्रा

हे गोधुग् हे गोदुहो हे गोदुहः ॥ मधुलिह शब्दस्य भेदः ॥ लोठः ॥ धातो हकारस्य ठत्वं भवति
 धातोर्भस्ते परे नाम्नश्चरसे पठते च ॥ वावसाने ॥ मधुलिह मधुलिह मधुलिहो मधुलिहः इत्यादि
 मिग्नुह शब्दस्य भेदः ॥ दुहादीनां चत्वरत्वे वा ॥ दुहादीनां धातूनां चत्वरत्वे वा भवति ॥ धातोर्भस्ते
 परे नाम्नश्चरसे पठते च ॥ मिग्नुधक् मिग्नुधग् मिग्नुधुक् मिग्नुधुग् मिग्नुदुहो मिग्नुदुहः ॥ त
 या तत्त्वमुह शब्दः ॥ रेफोत्तश्चतुरशब्दो नित्यं बहुवचनोत्तः ॥ चतुरामशोच ॥ चतुरशब्दस्यामागमो
 भवति तु सिपंचसु स्यादियुशोचपरे ॥ चत्वारः चतुरः चतुर्भिः ॥ रः संख्यायाः ॥ रेफोत्तसंख्यायाः प
 रस्यामो नकागमो भवति एतत् द्वित्वं च ॥ घुरो नोनंते ॥ क्लो नो रुस्यादिः स्वरे ॥ चतुस्मिन् चतुर्थ्यु ॥ हे च
 त्वारः ॥ नकारो तो राजनशब्दः ॥ नोपधाया इति पंचसु दीर्घः ॥ नाम्नो नो तो पशधो ॥ नाम्नो नका
 रस्या नागैर्मजस्य चोपश भवति रसे पठते चाधो ॥ राजा राजा नो राजानः ॥ हे राजन् हे राजनो हे राजानः
 राजानं राजानो ॥ अल्लो पः स्वरे मयुक्ताच्छ सादा वित्यकारचोपः ॥ स्तोः श्रुमिः श्रुः ॥ रिति न

३ संम्राजौ संम्राजः एवंविशजादयः दकारांतस्यदादयः त्त्तु तद् यद् एतद् शब्दाः एतेषां त्
दादेष्टेः स्यादाविनिसर्वजाकारेकते सर्वशब्देषु पनेयम् स्तः त्वदादीनां देस्तकारस्यसोप
रेसत्वंभवति स्यः त्वौत्ये सः तौ ते यः यौ ये एषः एतौ एते एतद्वान्वादेशे द्वितीयादौ स्य
नोवाधक्तव्यः उक्तस्य पुनर्भाषणमन्वादेशः अनेन त्वया करणमधीते अथेनेधं दोष्या
पय एनं एतं एनौ एतौ एतान् एतान् एमेन एतेन एताभ्यां एतैः एतस्यै एताभ्यां
एतेभ्यः एतस्मात् २ एतस्य एनस्योः एतयोः एतेषां एतस्मिन् एमयोः एतयोः
एतेषु छकारांतः तत्त्वप्राध्दशब्दः छ शस्रं जावेः घः घत्वं कत्वं च वाधस्यने तत्त्वप्रा
द तत्त्वप्राद तत्त्वप्राध्दो तत्त्वप्राध्द इत्यादि यकारांतोऽग्रिनिमयः शब्दः अग्रिनिम
त अग्रिनिमद अग्रिनिमयो अग्रिनिमयः इत्यादि यकारांतप्रत्ययशब्दः नोऽस्योपः
~~मन्वादेशः~~ धातोर्हिसांतस्योपः धातुस्य नकारस्य लोपः भवति कृतिचपरे

अत्रोः पुंसि पंचसु नु म्वक्तव्यः प्रत्यन्तं च सि र्नि स्थिते स्तोः प्रुभिः प्रुदिति नकारः सयोगः
 तस्य लोपः योः कुः च वर्गस्य कवर्गो देशे भवति धातोर्भ से परे नास्ति प्रु र्से पदाते च प्रु पः
 से लोपः प्रत्यङ् प्रत्यञ्चो प्रत्यञ्चः प्रत्यञ्चम प्रत्यञ्चो अत्रो लोपो दीर्घः प्रु अत्रो लोपो दीर्घः
 लोपो भवति पूर्वस्य दीर्घः शसादौ स्वरे परे तद्धिते ई पीकारे च प्रतीयः प्रतीचा प्रत्यङ् प्रु प्रत्य
 ञ् मिः इत्यादि एवंतिर्यच प्रभृतयः तिर्यङ् तिर्यञ्चो तिर्यञ्चः तिर्यञ्चम तिर्यञ्चो तिर्यञ्चो दयः
 तिश्चादयो निपात्यंते शसादौ स्वरे परे तद्धिते ई पीकारे च तिश्चः तिश्चा उदीचः उदीचा उदग्यः
 समीचः समीचा सम्यग्यम इत्यादि तकारांतो मरुत् शब्दः वावसातो मरुत् मरुत् मरुतो
 मरुतः इत्यादि एवमस्ति चित् प्रभृतयः तकारांत उकारानुबन्धो मरुत् शब्दः मरुत् उकारानुबन्धो
 स्यञ्कारानुबन्धस्य च नुमागमो भवति पुंसि पंचसु परे च नुमत् तद्धितो दीर्घः शोच नुमत्
 स्यात्प्राश्च स्यमत् प्रु च स्यच उपधाया दीर्घो भवति पंचसु धिवर्जितेषु शोच परे संयोगः

वितो नुम

सादौत्यनंततावाचक्या दोहः दोषः दोहः दोषा दोषभ्यां दोष्यो दोष्यु दोष्यु इत्यादि सजु
 वाशिजोरसेपदांतेचदीर्घोवक्तव्यः सजुः सजुवौ सजुषः इत्यादि सकारांतः पुमसश्चः पुंसोः
 सुउः पुंसश्चस्य पंचस्य सुउदेशेभवति उकारेण्यदेशार्थः उकारेण्युमविधानार्थः पुमस
 सिइतिस्थिते चितोनुम इतिनुमागमः न्संमउतइतिदीर्घः संयोगांतस्यलोपः इतिसकारलोपः
 पुमान् पुमांसौ पुमांसः पुमांसम् पुमांसौ पुंसः पुंसा पुंभ्याम् पुंभिः पुंसे पुंभ्याम् पुंभ्यः पुंसः
 पुंसोः पुंसाम् पुंसोः पुंसु ग्रसंभवेपुंसः ककसौ ग्रसंभवेये वाच्येति पुंसश्चस्यकगागमो
 भवति सुविपरे स्कोरा योश्च संयोगाद्योः सकारककार योर्लोपोभवति धातोर्भसेपरेनाप्त
 ग्रसेपदांतेच पुंसु हेपुमन् हेपुमांसौ हेपुमांसः सकारांतउकारानुबंधोविदसश्चः वि
 दान् विदांसौ विदांसः विदांसम् विदांसौ वस्तोर्वउः वस्तोः संबन्धिनोवकारस्य उत्वंभवाप्रो

ति शसादौस्वरे परे तद्धिते ईपीकारे च विडुषः विडुषा वसांरसे विद्ध्याम् विद्धिरित्यादि सुवच
सशब्दे तु ग्रन्थसोः साविति दीर्घः सुवचाः सुवचसौ सुवचसः हेसुवचः हेसुवचसौ हेसुवचसः
सुवचसम् सुवचसौ सुवचसः सुवचसा स्त्रोर्विसर्गः हवे सवचोभ्याम् इत्यादि एवं चैद्रुमस्रश
वः उशनसश्च दस्यभेदः उशनसाम् उशनस पुरंदशस्र ग्रनेहस्र इत्येतेषां सेरधेर्भवेति उ
कारद्वितोपार्थः उशना उशनसौ उशनसः उशनसो धौ संततानंतता ग्रदंता च याव
तेभ्यो हेउशनन हेउशन हेउशनः उशनसं उशनसौ उशनसः उशनसा उशनोभ्या
म् उशनोभिः इत्यादि ग्रदस्रश्च दस्यभेदः त्वदादेवेरिति सर्वत्राकारः ग्रदसि इति स्थिते सौसः ग्र
दसोदकारः सत्यं भवति सौ परे सेरौ ग्रदसः सेरौ कारादेशो भवति ग्रसौ द्विवचनग्रदग्रौ इति स्थि
ते दस्यमः मादु उग्र्य उग्र्य उग्र्यः ग्रदसो मकारात्तस्य ह्रस्वस्य ह्रस्व उकारो दीर्घस्य च दीर्घः
ग्रम् बहुवचने सर्वोदित्वा लुत्तसी ग्रम् ग्रमेरिति स्थिते एसी बहुवचने बहुवचने सत्यदस एकार

स्य ईकारो भवति अग्रमी अग्रमुम् अग्रम् अग्रम् मत्वे उत्वे च कृते दानास्त्रिपात्रे अग्रमुना दिवचने अ
 दीप्तात्वे पञ्चादुकारः अग्रम् अग्रम् अग्रमीभिः अग्रो सि एत्वं अग्रपादेशे च कृते पञ्चादुकारः अग्रमुयाः अ
 ग्रीष्मा अग्रमुष्मिन् अग्रमुयीः अग्रमीषु सामान्ये अग्रदसः मः स्वादिव अग्रमुकः अग्रमुकौ अग्रमुके इ
 त्यादि शेषं सर्ववत् ० इति हंसांता पुंलिङ्गाः ॥ ० ॥ अग्रहंसांताः स्त्रीलिङ्गाः प्रदर्श्यते तत्र हंसां
 ता उपानहंशः न होयः न होहंसांता स्वयंकारदेशे भवति रसे पदं च वावसाने उपानत उपानत उ
 पानहो उपानहः उपानहा उपानह्याम उपानद्विदित्यादि वकारांता दिवशब्दः दिवज्जो दिवो वका
 रस्योकारदेशे भवति सौ परं द्योः दिवो दिवः यामि दिवशब्दस्यापि परे वा अकारदेशे भवति ध्याम्
 दिवम् दिवो दिवः दिवा उरसे दिवशब्दस्य वकारस्य रसे परे उकारदेशे भवति धुभ्याम् धुभिरि
 त्यादि त्रिचतुरे स्त्रियां तिस्र चतस्र वत् स्त्रियां वर्तमानयोस्त्रिचतुरशब्दयोस्त्रिचतस्र रत्वे
 तावादेशे भवतः ऋकारस्तु ऋकारवत् ततः स्तुरा इत्यान्भवति तिस्रः तिस्रः तिस्रभिः ति

तस्य लोपः महान् महान्तौ महान्तः हेमहन् हेमहान्तौ हेमहान्तः महान्तम् महान्तौ मह
तः महता महताम् महद्भिः इत्यादि तकारान्त उकारान्त वंशोभवत् शब्दः प्रत्यसोः सौ
अत्यंतस्यासंतस्य चोषधोपादीर्घो भवति विवर्जितेषु सौ परे भवान् भवन्तौ भवन्तः हे भव
न् इत्यादि एवंपचन् पचन् पचन्तौ पचन्तः पठन् पठन्तौ पठन्तः शकारान्तो विश शब्दः
ध्रुव शब्दराजादेः धः धोः कावसाने विट विटु विशे विशः इत्यादि षकारान्तः षष्
शब्दो नित्यं च उच्यते नंतः त्रिषु स रूपः जश् सौ लोके धोः कावसाने धट धटु र ष
त्रिः ३ स्त इति नुट षडङ्गमिति स्थिते सुभिः सुः इति शकारः यस्मिन् षट् कुचिदप
दंते विषदांतात् प्रपञ्चिषा षकारान्तो दोष शब्दः दोषारः दोष सज्जु प्रपञ्चिषु विष
धनुष् प्रपञ्चिषां षकारस्य रेफो भवति रसेपदांते च दोः दोषौ दोषः दोषम् दोषौ श

सुभ्यः ननामिदीर्घः तिस्रस्तम तिस्रः हेतिस्रः चतस्रः चतस्रः चतस्रभिः ३ चतस्रस्तम चत
स्रस्तु हेचतस्रः गिरशब्दस्यभेदः घोर्बिहसे धातोर्बिकारेकारयोर्दीर्घोभवति रेफवकारयोर्हेसपरयोः-
गीः गिरे गिरः गीर्ध्वम् गीर्भिः गीर्ध्वं हेगीः एवंपुत्रधुरदयः धकारंतः समिध् शब्दः गवसा
ने समित् समिदु समिध्वो समिधः समिध्वाम् समित्सु भकारंतः ककुभ् शब्दः ककुप् ककुव् ककु
भौ ककुभः ककुव्याम् ककुप् जकारंतः सज्ज शब्दः यौः कुः गवसाने स्रफ स्रग स्रजो स्रजः स्र
ग्भां स्रक्षु हेस्रक् २ दकारंतः शरदशब्दः शरत् शरद् शरदौ शरदः इत्यादि एवंसेविदुपरिवद्
प्रभृतयः दकारंतस्तदावयवस्तेषां त्यदादेरेरिति सर्वत्राकारः प्रावतः स्विषाम स्यात्येत्थाः सोतेताः
पा पेपाः एषा एते एताः एताम् एताम् एते एते एनाः एताः एनया एतया एनयो एतयोः-
शेषं सर्वाशब्दवत् एवंक्रिप् शब्दः काके काः इत्यादि रुद्रम् शब्दस्यभेदः एवंस्त्रिषाम् रुद्रम् शब्दस्य स्त्रि
षामिपेभवति सिमहितस्य इयम् इमे इमाः इमां इमे इमाः ग्रनया ग्राभ्वम् ग्राभिः ग्रस्ये ग्रा

१५२ स्वयं

अथ ३ सांताः नपुंसक लिंगाः प्रदर्श्यते तत्र रेफं तोकर शब्दः नपुंसकात्स्य मोर्त्तुः काः का
 ही काश्च पुनरपि २ अथ मरुति विशेषरत्नानुमत्तमवति कार काभ्यं कर्माः वा
 रे २ कारः २ कारम् कारि कारेः कार्यं चतुर्तुरम् शौचेत्याम् चत्वारि २ चतुर्भिः ३
 चतुर्गणम् चतुर्षु हेचत्वारि नकारं तोग्रहन शब्दः ग्रहः सः ग्रहन एव स्वयं नका
 रस्य सकारो भवति रसपदांते च स्तोत्रिसर्गः ग्रहः इमो वेद्योः ग्रहो ग्रहनी ग्रहा
 नि पुंश्वि २ ग्रहा ग्रहोभ्याम् ग्रहाभिः ग्रहस्तु वृत्तन एव स्वयं रसपदांते च न
 लोपा वृत्त वृत्तरत्नी वृत्तारि २ वृत्तरत्न वृत्तभ्याम् वृत्तभिः वृत्तरत्नो
 नपुंसके वा नलोपः हेवृत्ते हेवृत्तन हेवृत्तरत्नी हेवृत्तारि एवं वर्धन चर्म
 न कर्म न शर्म न योमन नासन वरु त्रयः नांता दंतो जुष्टं दसि डिः शपो
 कीलोपः २५२ स्वागम जाना गम जपो लोपा लोपो च वक्तव्यो परमोमन

न

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment. The text is written on aged, yellowed paper and is mostly illegible due to fading and bleed-through from the reverse side. Some words are visible, such as "I have", "I am", "I will", "I can", "I do", "I am", "I will", "I can", "I do".

Handwritten signature or name at the bottom center of the page.

२५
२७

इति

सारस्वत पात्रे या ११

१५
२७